

İslam Ekonomisinin Üç Kuşağı¹

Asad Zaman *

Makale Türü: Çeviri Makalesi | Article Type: Translated Article

Çeviren | Translator: M. Mustafa Kulu *

*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.*²

Öz: Toplumsal bilim düşüncesi, tüm toplumlara uygulanabilecek evrensel yasaların Avrupa toplumlarının tarihsel deneyimlerinden türetilebileceği biçimindeki yanlış varsayımına dayanmaktadır. Bunun yerine, tüm toplumsal kuramların belirli bir tarihsel bağlamda belirli toplumların karşılaştığı zorlukların üstesinden gelme çabası olarak ortaya çıktığını savunuyoruz. Bu çerçevede, birinci kuşak İslam Ekonomisinin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeleştirilmiş İslam topraklarındaki kurtuluş mücadelesinin bir parçası olarak ortaya çıktığını çözümlüyoruz. Birinci kuşak, kapitalizm, komünizm ve sosyalizm gibi Batılı ekonomik sistemlerin insan eliyle yaratıldığını, eşitsizlik ve adaletsizliğe yol açtığını ve kitlelere sefalet getirdiğini savundu. Bunun yerine, toplumun tüm üyelerinin refahına hizmet edecek ve onu özendirecek, İslam'ın öğretileri üzerine yapılandırılmış bir sistem vizyonu sundular. Gerçek anlamda İslami sosyo-politik sistemler yaratmak için gereken siyasi kontrolün sağlanamaması, 1970'lerin ortalarında ikinci kuşağın ortaya çıkmasına yol açtı. Birinci kuşak kapitalist ekonomiyi reddetmişken, ikinci kuşak kapitalist bir çerçeve içinde bir İslami Ekonomik sistem yapılandırmaya çalıştı. Hem kapitalist sistemin hem de ona eşlik eden ekonomi kuramının eksiklikleri, 2007-8 küresel mali krizinde herkes için son derece açık hale geldi. Bu durum, 2.

¹ Bu çalışma bilgileri "Asad Zaman. (2025). Three Generations of Islamic Economics. *The International Journal of Islam*, 2(2), 13. <https://doi.org/10.66362/iji.v2i2.33>" biçiminde verilen İngilizce yazının Türkçe çevirisidir. Süreçte orijinal metin LaTeX (.tex) formatına dönüştürülerek Google Docs ile çevrilmiş, ardından yazının bütünü çevirmence denetlenerek düzenlenmiştir. Ayrıca, parantez içi atıflar tıklanabilir çapraz başvuru (cross-reference) formatında düzenlenmiştir. Çalışmada yazarın söylemine bağlı kalınarak birinci çoğul anlatımlara dokunulmamış; yazarın büyük harfle yazdığı kavramlar Türkçeye büyük harfle çevrilmiş ve sanki bir kurum adymış gibi kesme işaretiyle ayrılmıştır.

* Dr., ORCID: [0000-0002-5710-0323](https://orcid.org/0000-0002-5710-0323),

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Türkiye; ORCID: [0000-0002-6625-3727](https://orcid.org/0000-0002-6625-3727), E-mail: mmkulu@gmail.com,

² Metinde yer alan Kur'an-ı Kerim ayetlerinin İngilizce çevirilerinde ağırlıklı olarak Abdullah Yusuf Ali (*The Holy Qur'an*) ve Dr. Mustafa Khattab (*The Clear Quran*), yer yer de Sahih International ile genel İslami literatürde kabul gören standart İngilizce çevirilerden yararlanılmıştır. Türkçe çeviride, makedeki bağlamı ve İngilizce metnin anlam akışı temel alınarak çevrilmiştir. Ayrıca orijinal metinde ayrı bir yazı tipiyle ve eğik (italic) olarak sunulan Kur'an ayetleri, çeviride yalnızca eğik font kullanılarak aktarılmıştır. [APA yazım kurallarına uygun olarak](#), Kur'an-ı Kerim alıntılarında çevis çalışmanın belirtilmediğinden; eser adı ve yayın yılı atlanarak doğrudan kanonik numaralandırma esas alınmış ve 'Sure Adı ve Numarası : Ayet Numarası' (Örneğin: Ankebut 29:69) biçiminde düzenlenmiştir.

kuşak yaklaşımının yeniden değerlendirilmesine ve Birinci Kuşağın devrimci düşüncelerine geri dönmeyi amaçlayan Üçüncü Kuşak İslam Ekonomisinin doğuşuna yol açtı. Üçüncü kuşağın merkezindeki kritik içgörü, kapitalizmin İslami ideallerle temelde uyumsuz olduğu ve reddedilerek yerine İslami temeller üzerine yapılandırılmış alternatif bir sistemin getirilmesi gerektiğidir. Bu makalenin amacı, üç kuşağın içinde ortaya çıktığı tarihsel bağlamları tanımlamaktır. Ayrıca, hem birinci hem de ikinci kuşaklardan elde edilen deneyimler üzerine yapılandırılan üçüncü kuşak İslam Ekonomisinin temel özelliklerini açıklamayı amaçlıyoruz.

Three Generations of Islamic Economics

Abstract: The idea of social science is based on the false assumption that universal laws applicable to all societies can be derived from the historical experiences of European societies. Instead, we argue that all social theory emerges as an attempt to handle challenges facing particular societies within a particular historical context. Within this framework we analyse how the first generation of Islamic Economics emerged as part of the struggle for liberation in the colonized Islamic lands after the second world war. The first generation argued that Western economic systems – capitalism, communism, and socialism – were created by human beings, and led to inequities and injustice, and brought misery to the masses. Instead, they offered the vision of a system built on the teachings of Islam which would serve and promote the welfare of all members of society. Failure to achieve the political control required to create genuinely Islamic socio-political systems led to the emergence of the second generation in the mid 1970's. Whereas the first generation had rejected capitalist economics, the second generation sought to build an Islamic Economic system within a capitalist framework. The defects of both the capitalist system, and the accompanying economic theory, became glaringly obvious to all in the global financial crisis of 2007-8. This led to a re-evaluation of the 2nd Generation approach and the birth of the Third Generation of Islamic Economics, which seeks to go back to the revolutionary ideas of the First Generation. The critical insight at the heart of the third generation is that capitalism is fundamentally incompatible with Islamic ideals, and must be rejected and replaced by an alternative system built on Islamic foundations. The goal of this paper is to describe the historical contexts within which the three generations emerged. Also, we aim to describe the central characteristics of the third generation of Islamic Economics, which builds on the experiences gained from both the first and second generations.

1. Arka Plan ve Giriş:

1.1. Üç Kuşak

Önceki bir makale, Zaman (2017), İslam Ekonomisinin üç kuşağını tartışmaktadır. Birinci kuşak devrimciler (1950-75), Avrupa egemenliğinden yeni kurtulmuş sömürgelerin gereksinimlerini ele almıştır. Kapitalizmden ve Komünizmden radikal bir biçimde farklı olacak bir İslam Ekonomisi vizyonu oluşturdu. Kuran ve Sünnet'te ana hatları verilen ve İslam imparatorlukları döneminde uygulanan biçimiyle eşitlik ve adalet sağlayacak, toplumun tüm üyelerinin gereksinimlerini karşılayacaktı. Bununla birlikte, çeyrek yüzyıl geçtikten sonra, İslam dünyasında yeni kurtulan sömürgelerin, gerçek bir İslami ekonomik sisteme doğru herhangi bir hamle yapmadan,

sömürgeleştirme döneminde gelişen toplumsal, siyasi ve ekonomik sistemleri sürdürdükleri anlaşıldı. Bunun nedeni, yönetici seçkinlerin ve orduların Batılı seküler çıkarlarla yakından uyumlu olması ve halk arasında yaygın olan İslami vizyonu paylaşmamasıydı. İktidarı ele geçirme ve İslami bir devrim gerçekleştirme konusundaki bu başarısızlığın bir sonucu olarak, ikinci kuşak (1970-75) pragmatik İslam Ekonomistleri projenin doğasını yeniden tanımladılar. Kapitalizme devrimci bir karşılık oluşturmak yerine, 2. kuşak mevcut kapitalist modelleri “İslamileştirmek” amacıyla değiştirmeye çalıştı. Kapitalizm ile İslam arasındaki derin ve dramatik karşıtlık, ateşle suyu birbirine karıştırmak gibi olduğu için bu projenin gerçekleştirilmesini imkansızlaştırdı. Bu başarısızlığın işaretlerinden biri, konuyu tanımlamanın dahi başarılamaması veya İslam Ekonomisinin anlamı ve yaklaşımı konusunda herhangi bir yaygın düşünce birliğini temsil eden ders kitaplarının geliştirilememesi olmuştur.

2007 Küresel Mali Krizi (GFC), hem kapitalist ekonomik sistemin hem de buna karşılık gelen ekonomi kuramlarının güçsüzlüğünü gösterdi. Bu kuramlar ikinci kuşak tarafından nesnel gerçekler olarak kabul edilmiş ve bir İslam Ekonomisi inşası için temel olarak kullanılmıştır. GFC’de bu kuramların kanıtlanmış başarısızlığı, bir düşünce krizine ve buna bağlı olarak 2. kuşak İslam Ekonomisinde de bir krize yol açtı. Zaman (2012, Kriz), alanın önde gelen isimlerinden ikinci kuşağın başarısızlığına dair yaygın farkındalığı gösteren alıntılar sunmaktadır. Örneğin, Nejatullah Siddiqi (2008) ³ şöyle yazmaktadır: “İslami ekonomide işler yolunda gitmiyor... Kapitalizme ve sosyalizme bir karşılık sunma biçimindeki büyük düşünce ... yerini sürüye katılma isteksuna bıraktı.” 2. kuşak İslam Ekonomisinin bu başarısızlığının nedeni, birbiriyle çatışan ve çelişen iki paradigmayı birleştirme girişimidir. Batı Ekonomisini “İslamileştirmeye” çalışmak yerine, onu reddetmeli ve yerine Kuran’ın, Sünnet’in ve İslam medeniyetinin entelektüel mirasının sağlam İslami temelleri üzerine yapılandırılmış yeni bir disiplin getirmeliyiz. Bu fikre dayanan bir dizi giriş niteliğinde ders Zaman’dan (2023) edinilebilir.⁴ Bu, bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak tartışılan üçüncü kuşak düşünce için başlangıç noktasıdır.

1.2. İslam Ekonomisi Nedir?

Daha önce tartışıldığı gibi, ikinci kuşak İslam ekonomisini Batı kapitalizmi ve İslami kavramların bir kombinasyonu olarak yapılandırmaya çalıştı. Dahası, ikinci kuşak modern ekonominin bilgi iddialarına aldanmış ve ekonominin bilimsel, olgusal, nesnel olduğu ve normatif ve ideolojik temellere sahip olmadığı yönündeki yansıtılan imajını kabul etmiştir. Sonuç olarak, birinci kuşağın “kıtlık” ile Allah’ın lütfu arasında bir çatışma gördüğü yerde, ikinci kuşak kıtlığı bir gerçek olarak kabul etmiş ve geleneksel

e0104

³ Siddiqi (2008) kaynağı, yazı içinde geçmesine rağmen kaynakçada yer almamaktadır.

⁴ Yazar Zaman (2023) kaynak gönderimi ile giriş niteliğinde bir ders dizisine yazmış olsa da kaynakçada bu tarihe ait söz konusu ders bilgisi bulunmamaktadır.

modern ekonomi kuramıyla olan çatışmaları ortadan kaldırmak için Kuran ve Hadis'i yeniden yorumlamaya çalışmıştır; on çatışmanın bir listesi için örneğin bkz. Zaman (2015). Birbirine güçlü bir biçimde zıt olan bakış açılarını uyumlaştırma yönündeki bu girişim, yalnızca büyük bir kafa karışıklığına yol açtı. Yirmiden fazla farklı "İslam Ekonomisi" tanımı ortaya çıktı ve bunların hiçbirisi üzerinde düşünce birliği sağlanamadı. Konuyla ilgili bir ders kitabı oluşturmaya yönelik sayısız girişim, terimden tam olarak ne kastedildiği konusundaki keskin anlaşmazlıklar nedeniyle başarısız oldu. Kapitalizm ve İslam karışımları doğal olarak çatışmaya yol açar, çünkü İslami değerlere doğrudan zıt kavramları İslam ekonomisi çerçevesine gizlice sokmaya çalışırlar.

Üçüncü Kuşak İslam Ekonomisi şudur: *Allah'ın ekonomik konularla ilgili emirlerini kişisel ve toplumsal hayatımızda, ayrıca Müslüman Ümmeti düzeyinde, Allah'ın tüm yaratılışına uzanacak biçimde uygulama çabasıdır.* Bu, Şeriat ile uyumlu bir ekonomik sistem oluşturmayı amaçlayan Birinci Kuşak İslam Ekonomistlerinin vizyonu ile uyumludur. "Çaba" kelimesi, şu anda hiçbir yerde böyle bir sistemin mevcut olmadığı gerçeği ışığında kullanılmaktadır. İslam'ın ideallerinin uygulanabileceği mükemmel bir dünya beklemek yerine, böyle bir dünya oluşturmak için gereken çabaların bizzat İslam ekonomisinin bir parçası olduğu düşünüyoruz. Sonuçta, Allah Teala bizden iyilik için mücadele etmemizi istemiştir, ancak sonuçlar tamamen O'nun ellindedir. Ayrıca, O, mücadele edenlere rehberlik edeceğine söz vermiştir (Ankebut 29:69).

Ve bizim (davamız) uğruna çabalayanları, elbette Kendi yollarımıza yönlendireceğiz.

2. İslami Bir Metodolojinin Temelleri

Neredeyse tanımı gereği, İslami bir metodolojinin temelleri Batılı filozofların yazılarında değil, Kuran ve Sünnet'te aranmalıdır. Başlamak için doğru yer Kuran'dır (Maide 5:3):

Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim.

Kuran'ın belirttiği gibi, dinimiz tam ve mükemmeldir. Bu, İslam Ekonomisinde ikinci ve üçüncü kuşak düşünce arasındaki en büyük fark noktasıdır. İkinci kuşak, modern ekonominin olgusal ve nesnel olduğu iddiasını kabul ettiği için ekonomi kuramını reddetmek yerine çatışmaları ortadan kaldırmak için Kuran'ı yeniden yorumlamışlardır. Örneğin Kuran (Al-i İmran 3:92) bize şunu öğretir:

Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça asla iyiliğe eremezsiniz; ve her ne harcarsanız, şüphesiz Allah onu bilir.

Çok sevdiğimiz şeyleri harcamak fayda maksimizasyonunun tam tersidir; yine de ikinci kuşak fayda maksimizasyonunu onaylamış ve bu Batılı kavramı İslami öğretilerle uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Buna karşılık Üçüncü Kuşak, doğrudan İslam'ın öğretilerinin rehberliğinde ve tamamen onlardan ilham alan bir disiplin yapılandırma amaçlamaktadır. Konunun böyle bir tanımı zaten önceki bölümde verilmiştir. Özellikle

İslam Ekonomisi metodolojisi açısından bunun sonuçlarının araştırılmasına yöneliyoruz. Allah'ın emirlerini kişisel, toplumsal ve kolektif hayatta nasıl uygulayabiliriz?

2.1. Kişisel Hayatlar: İslami Mikroekonomi

İslam'da tüketici kuramı üzerine konuştuğumuzda, rehberlik için Samuelson yerine Kuran'a bakmalıyız. Kuran bize kazancımızın helal olması gerektiğini öğretir. Ayrıca onu helal maddelere ve onaylanmış amaçlar doğrultusunda harcamalıyız. Özellikle, geleneksel ekonomi kuramında karşılığı olmayan kavramlar olan İsrar ve Tebzir'den kaçınmalıyız. Dahası Kuran, ihtiyacımızdan fazlasını Allah yolunda harcamayı vurgular. Son olarak, bu dünyadan ayrıldıktan sonra dünyevi mülklerimizden geriye kalanlar İlahi Yasalara göre dağıtılmalıdır. Bu bize Batılı tüketici kuramıyla hiçbir biçimde eşleşmeyen ayrıntılı, somut ve spesifik bir tüketici kuramı yapısı verir. Özellikle Kuran bize gereksinimlerimizi karşılamamızı öğretir, ancak boş isteklerin yerine getirilmesine karşı uyarır. Zaman (2010), modern ekonominin temel sorunu olan kıtlığın, İslami bir toplumda ortaya çıkmadığını göstermektedir. İhtiyaç fazlası servete sahip olanlar, gereksinim sahibi olanlara harcarsa, herkesin ihtiyacını karşılayacak kadarından fazlası vardır. Dahası, bu çözüm İslam toplumlarında fiilen uygulanmıştır; fazla servete sahip olanlar, servetleriyle Ahireti satın almak amacıyla hayır amaçlı Vakıflar kurarlardı. Bu Vakıflar, bin yıldan fazla bir süre İslam toplumlarında yoksulluğu ortadan kaldırmayı başarmıştır.

Kuran bize kendimizi arındırmak için zekat vermeyi ve iyiliğe ulaşmak için sevdiğimiz şeyleri harcamayı öğretir. Yani maddi servet, manevi ilerleme için bir araç olarak kullanılmalıdır. Zaman (2019), ortodoks veya heterodoks olsun batılı ekonomi kuramlarından radikal bir biçimde farklı olan bu bakış açısından ekonominin nasıl etkileneceğinin ana hatlarını çizmektedir.

İslam, lüks yaşam biçimleri yerine sade yaşamayı özendirir. Ayrıca, takdir edilmek ve kıskanılmak için yapılan "gösterişçi tüketim" özellikle yasaklanmıştır. Ekonomi kuramının tavsiye ettiği gibi bencilliğin peşinden gitmek yerine, Müslümanlara (Kuran Haşr 59:9) şu öğretilir:

Kim nefsinin bencilliğinden korunursa, işte onlar 'gerçekten' kurtuluşa erenlerdir.

Bu kısa açıklamalara bağlanan muazzam miktarda detay bulunmaktadır. Burada vurgulanması gereken tek şey, İslami bir kişisel davranış kuramının temelini oluşturan çerçeve, metodoloji ve dünya görüşünün Batılı kuramlarla neredeyse hiçbir ortak noktasının olmadığıdır. Üçüncü kuşak düşünce, Allah'ın ekonomik davranışlarla ilgili emirlerini kişisel hayatımızda nasıl uygulayacağımızı ve aynı zamanda bu yaşam biçimini başkalarına nasıl yayacağımızı bulmayı amaçlamaktadır.

2.2. Aile ve Toplum: İslami Mezo-Ekonomi

Batı ekonomi kuramının aile ve toplum kavramına sahip olmaması büyük bir eksikliktir. Bu, hatalı bir “metodolojik bireycilik” düşüncesine olan bağlılıklarından kaynaklanmaktadır --- onlar bir toplumun bireylerin bir araya gelmesinden başka bir şey olmadığına ve bu nedenle bilimsel amaçlar için bireysel davranışı incelemenin yeterli olduğuna inanırlar. Karmaşık sistemler kuramı ve beliren davranışlara ilişkin son çalışmalar, “metodolojik bireyciliğin” bireyler arasındaki toplumsal kalıpları oluşturan karmaşık etkileşimlere karşı sizi körleştirdiğini göstermektedir. Bunlar, bireyleri izole edilmiş biçimde inceleyerek anlaşılamaz. Bazı Batılı ekonomistler toplulukların öneminin farkına varmış ve toplumsal yaşamlarımızın bu temel bileşeni üzerine bazı çalışmalar başlatmışlardır; örneğin bkz. Shaffer vd. (2004). Bununla birlikte, Batı bu çalışmada başlangıç aşamalarında, İslam bize aileler ve topluluklar yapılandırma konusunda derin ve sofistike bir yaklaşım sunmaktadır.

Ayrıntılar kitap boyutunda bir inceleme gerektireceğinden, İslami yaklaşım üzerine yalnızca ipuçları verebiliriz. Aile, İslam toplumunun temel birimidir ve Sıla-i Rahim (akrabalık bağları) kavramı İslami öğretilerde aşırı derecede vurgulanır. Burası, çocukların, geleneksel mikroekonomide aşırı vurgulanan bireyci bencillik ve açgözlülüğün üstesinden gelmeyi öğrendikleri yerdir. Bunun yerine, cömertlik, sevgi, güven, sağol deme ve özveri gibi İslami özelliklerle eğitilirler. Bu İslami erdemler, kötülüğe davet eden Nefs-i Emmare ile mücadele etmekten doğar. İslami öğretiler, güçlü bir topluluk oluşturmak amacıyla komşularla sık sık temas kurmak için mahalleye ve camiye de büyük önem verir. Komşuların hakları güçlü bir biçimde vurgulanır ve topluluk inşası birbirlerine karşı iyi davranış kurallarıyla teşvik edilir.

2.3. Ümmet ve İnsanlık: İslami Makroekonomi

Kuran (Hucurat 49:13) insanlığın, çıkarları çatışan ve birbiriyle sürekli savaş halinde olan uluslara bölünmesini kesin bir dille reddeder:

Ey insanlar! Sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi uluslara ve kabilelere ayırdık (birbirinizi küçümsemeniz için değil). Şüphesiz Allah katında en değerliniz, en doğru olanınızdır.

Batılı makroekonomi, analiz birimi olarak ulus temelleri üzerine yapılandırılmıştır ve ulusların çatışan çıkarları olduğu ve refahlarını diğer ulusların pahasına maksimize etmeye çalışabilecekleri düşüncesini kabul eder. İslam, tüm insanlığın tek bir aileye ait olduğunu öğretir ve insanlık tarihinin en kanlı yüzyılına yol açan bu uluslara sadakati reddeder. İki dünya savaşında öldürülen 50 milyondan fazla insan ve farklı ulusların sürekli bombardıman altında tutulmasıyla Allame İkbâl’in şu dizesi derin bir anlam içerir:

Yeni tanrılar arasında en büyüğü “ULUS”tur, giydiği elbise ise dinin kefenidir.

Aslında Fromkin’de (1989) ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, sömürgecilik sonrası dönemdeki modern ulus-devletler, Batı’nın son derece başarılı böl-ve-yönet stratejisi

doğrultusunda kontrolü manipüle edebilmesi ve yönetebilmesi için Müslümanları bölünmüş ve birbirleriyle savaş halinde tutmak amacıyla kasıtlı olarak tasarlanmıştır. Kuran ve Hadis, birçok vesileyle kendi aramızdaki bölünmelere karşı uyarır ve Müslümanlara tek bir vücut gibi birleşmelerini, birbirlerinin acısını duymalarını önerir. Bu vizyona ulaşmak için, ulusal düzeyi çok sınırlı bularak reddetmeli ve İslami Makroekonomiyi Ümmet düzeyinde yapılandırmalıyız. Ekonomik politikaları Kuran'ın emirleri doğrultusunda düşünmeli ve bunların bir bütün olarak Ümmet üzerindeki etkilerini çözümlemeliyiz. Elbette Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.) Alemlere Rahmet olarak gönderilmiştir. Mesajımız tüm insanlığa fayda sağlar. Ümmetin çıkarları diğerlerinin çıkarlarına zıt değildir; nitekim bizim görevimiz ve misyonumuz, Allah sevgisiyle tüm insanlığa hizmet etmektir. Kuran'ın (Al-i İmran 3:11) belirttiği gibi,

“Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz”. Üçüncü Kuşak İslam Ekonomisi, tüm insanlığa iyilik yolları üzerine rehberlik sağlama ve kötülüğü önleme misyonunu yerine getirmek üzerine yapılandırılmalıdır.

3. Yapı Taşı: İnsan Davranışı

Bireyler toplumun yapı taşı olduğundan, toplumsal bilimlerin geçerliliği, altta yatan insan davranışı kuramının geçerliliğine bağlıdır. Günümüzde ekonomistlerin yaygın olarak *homo economicus* olarak bilinen insan davranışı kuramının gerçeklikle çarpıcı bir biçimde çatıştığına dair çok güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Bu kanıtların kapsamlı bir incelemesi için bkz. Karacuka ve Zaman (2012).

Eylemler bir amaca ulaşma isteğiyle motive edildiğinden, insan amacını anlamadan insan davranışı anlayamayız. Modern ekonomi kuramı bu fikre katılır, ancak bu amaç üzerine saçma bir varsayımda bulunur: Tüm insanların yegane amacı, tüketimden elde edilen ömür boyu doyumunu maksimize etmektir. İnsanlar bu amaca ulaşmak için en iyi seçimleri yaparlar. Bu varsayım gülünçtür çünkü ampirik bir tanım olarak doğru olmadığı gibi normatif bir reçete olarak da yararlı değildir. Kuran (Leyl 92:4) bize *“Ulaşmaya çalıştığınız amaçlar çeşitlidir”* der ve bu ampirik olarak doğrulanabilir: farklı insanların farklı hedefleri vardır, ancak çok az insan yalnızca tüketimden elde edilecek ömür boyu doyumunu maksimize isteğiyle güdülenir. Fayda maksimizasyonu ilkesi, yaşamın ölümle sona ereceğine inanan ateistler için bile kötü bir normatif ilkedir. Seküler psikologlar, tüketimin yalnızca kısa vadeli doyum getirdiğini öğrenmişlerdir. Bu hayatta uzun süreli memnuniyet ve tatmin elde etmek için belirli karakter özellikleri ve ayrıca toplumsal ağlar geliştirmeliyiz. Bunların her ikisine de en iyi, karakter ve davranış üzerine olan İslami öğretilerle ulaşılır.

Doğru bir perspektife oturtmak için modern ekonomi kuramının kalbi olan bu fayda ve kar maksimizasyonu kuramının kaynağını, köklerini ve kökenlerini not etmek önemlidir. 1809 ve 1823 yılları arasında Jeremy Bentham, dini inançları, hatta din düşüncesinin kendisini insanların zihninden söküp atmak gibi açık bir amaçla kapsamlı

bir din incelemesi yürütmüştür. Dine bir karşılık olarak, ahlakın temeli olarak doyum-acı ilkesini önermiştir: her eylem (Nefsin) doyumuna yol açıyorsa iyi ve ahlakidir; acıya yol açıyorsa kötü ve ahlaksızdır. Aslında bu tam olarak Kuran'ın (Casiye 45:23) yasakladığı Nefse tapınma dinidir:

Kendi isteğini tanıı edinen, Allah'ın bir bilgiye dayalı olarak saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de bir örtü çektiği kimseyi gördün mü? Peki onu Allah'tan sonra kim doğru yola iletebilir?

Geleneksel Ekonomi, insan davranışının pozitif bir tanımını sağladığını iddia etmektedir. Ancak bunun yanlış olduğunu görmek kolaydır – insanlar *homo economicus* gibi davranmazlar. İkinci bir savunma pozisyonu, bunun rasyonel davranışı tanımlayan normatif bir kuram olduğu yönündedir. Ancak Sen'in (1977) gösterdiği gibi, antisosyal davranış önemli ölçüde zarara neden olduğu için *homo economicus* gibi davranmak oldukça irrasyonel olacaktır. 3. Kuşak İslam Ekonomisi, Kuran, Sünnet ve İslami entelektüel gelenekten türetilen bir insan davranışı anlayışına dayanmaktadır. Bu bize Batı psikolojisinin ulaşabileceğinin çok ötesinde derin öngörüler sağlar. Rothman (2023), İslami entelektüel mirasa dayanan ve bir psikoloji bilimi yapılandırmak için radikal biçimde farklı bir temel sağlayacak olan dört boyutlu (ruh, istekler, kafa, kalp) bir model sunmaktadır.

4. Metodoloji: İşe Benliği İnceleyerek Başlamak

Herhangi bir toplumsal bilim için temel yapı taşı olan insan davranışını incelemeye başlamak için en iyi yer, kendi iç dünyamızı/benliğimizi incelemektir. Şeyh İbnü'l Arabî *“Nefsini bilen Rabbini bilir”* demektedir. Benzer biçimde, Kuran (75:14) insanların kendi ruhlarına dair derin bir içgörüyü sahip olduklarını bize bildirir:

“Daha doğrusu insan, kendi nefsinin farkındadır”.

İnsan davranışını incelemek için, işe kendi benliğimizi inceleyerek başlamak doğal görünmektedir. Ancak bu, şu anda Batı Ekonomisinde kullanılmakta olan metodolojiden çarpıcı bir biçimde farklıdır. Nedenini anlamak için, Batı ve İslam bilgi kuramlarındaki farklılıklara bakılmalıdır.

Modern Ekonomi, Mantıksal Pozitivizm felsefesinin temelleri üzerine yapılandırılmıştır; ayrıntılı bir tartışma için bkz. Zaman (2013, Pozitivizm). Bu bilgi kuramı, bilginin yalnızca gözlemlerden ve mantıktan geldiğini söyler ve özel kaynaklardan elde edilen değer ve geçerliliği reddeder. Kendi benliğimiz üzerine bilğimiz sezgisel olduğundan ve başkaları tarafından gözlemlenemediğinden, Mantıksal Pozitivizm bu bilginin geçerliliğini reddeder. Kuran'ın dediği gibi, kör olan gözler değil, kalplerdir. Kendini bilmeyi reddetmek, ekonomiyi yaygın olarak *homo economicus* olarak bilinen son derece yanlış bir insan davranışı modeline götürür. Ekonomi kuramına göre, rasyonel insanlar diğerlerini tamamen hiçe sayarak zevklerini maksimize ederler. Karacuka ve Zaman (2012) tarafından yapılan bir anket, bu modelin

insan davranışının bir açıklaması olarak nasıl tamamen başarısız olduğunu göstermektedir. Yine de açgözlülüğü ve hedonizmi rasyonel olarak tanımlayan ekonomi bilimi, insanları bu biçimde davranmaya teşvik etmektedir.

Julie Nelson, “Kuyuyu Zehirlemek: Ekonomi Kuramı Ahlaki Hayal Gücümüze Nasıl Zarar Veriyor” adlı eserinde, ekonomi eğitiminin insanları nasıl doğal işbirliği ve cömertlik eğilimlerine aykırı olan davranışları ve düşünce biçimlerini benimsemeye yönelttiğini anlatmaktadır. Ekonomi kuramının ana mesajlarından biri, insanların bencil olduğu ve bencil davranışın rasyonel olduğudur. Bundan da daha zararlı olan, bencil davranışın toplumsal refahı da maksimize ettiği biçimindeki düşüncedir; bu ilke “Görünmez El” olarak bilinir. Örneğin Mankiw, giriş niteliğindeki ders kitabının önsözünde açgözlülüğün toplum için iyi olduğunu açıklar: “Merkezi olmayan piyasa ekonomilerinin mükemmel işleminin nedeni, tüm katılımcıların kişisel çıkarları tarafından motive edilmesidir. Bu kişisel çıkar, toplumsal refahı teşvik etme açısından sevgi ve nezaketten daha iyi çalışır.”⁵ Bu mesaj kesinlikle yanlıştır ve gerçeğin tam tersidir – sevgi ve nezaket toplumsal refahı artırmada çok daha iyi çalışır. Yine de bu yalana ekonomistler tarafından yaygın bir biçimde inanılmaktadır ve ne yazık ki İslam’ın öğretilerine aykırı olmasına rağmen, ikinci kuşak Müslüman ekonomistler de bu mesajın yayılmasına katkı sağlamıştır. Kuran cömertliği överken bencilliği ve açgözlülüğü kınar.

Küçük bir miktar iç-gözlem, kendi iç benliğimiz ile ekonomi ders kitaplarında bu benlik üzerine çizilen çirkin tablo arasındaki dramatik zıtlığı gösterecektir. Ekonomi kuramına göre, lüks bir restoranda gösterişli bir yemek yiyerek kendi faydamızı maksimize edilebiliriz. Bununla birlikte, insana dair içgörü, insanların aç kalıp bu parayı aç çocukları doyurmak için kullanırlarsa daha mutlu olacaklarını öne sürmektedir. İnsanların başkaları için fedakarlık yapmaktan ve onları mutlu etmekten aldıkları zevk, bencilce tüketimden aldıkları zevkten çok daha büyüktür. Seküler araştırmalar “cömertliğin” insanlar arasında evrensel bir değişmez olduğunu kanıtlamıştır – hepimiz kendi aleyhine bile olsa başkalarına yardım etmekten zevk alırız. İslami bir metodolojinin temeli olan, ancak Batı metodolojisinin bir parçası olmayan kendi iç yapımızın derinliklerine baktığımızda bu durum açıkça görülmektedir.

5. Karanlıktan Aydınlığa (ve tersi yönde bir yolculuk)

Kuran (Bakara 2:257) bize şunu bildirir:

Allah, inananların dostudur: onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tağuttur ki, onları aydınlıktan karanlıklara sürüklerler. e0104

Burada aydınlık ve karanlık açıkça bilgi ve cehaleti ifade etmektedir. Bu ifade, modern

---

⁵ Yazıda adı doğrudan geçmese de yazarın alıntılıdığı bu çalışma büyük olasılıkla Mankiw’in 2020 yılında yayımlanan *Principles of Economics* (9. Baskı) adlı kitabıdır.

ekonomistlerin bilgisinin aydınlık olduğuna, Müslümanların ise ekonominin yol gösterici ilkeleri konusunda karanlık olduğuna inanan ikinci kuşak için bir bilmece ve meydan okumadır. Aslında, bu ayetin de ileri sürdüğü gibi, durum tam tersidir. Bilgi olduğu iddia edilen şey aslında bilgi kılığına girmiş cehalettir. Ekonomistlerin kuramları gerçeklikten o kadar uzaktır ki gülünç olmanın da ötesindedir. Zaman zaman ekonomik gerçekler ekonomik kuramlarla şiddetli bir biçimde çatıştığında, önde gelen batılı ekonomistler kuramlarında yanlış bir şeyler olduğunu fark ederler. Örneğin Paul Krugman, matematiğin güzelliğini gerçeklikle karıştırdıkları için mesleğin bir bütün olarak yoldan çıktığını yazar. Benzer biçimde, Paul Romer modern ekonomistlerin '(kuramlarıyla çelişen) gerçekleri reddetmelerinin post-modernliğin bile o kadar ötesine geçtiğini ve kendine ait bir etiketi hak ettiğini yazar; ben buna “gerçek-ötesi (post-real)” demeyi öneriyorum'.⁶ Tüm kuram, insan davranışı ve refahı üzerine gerçeklikle çarpıcı bir biçimde çelişen varsayımlar üzerine kurulmuştur.

5.1. Açgözlülükten Cömertliğe

Ekonomistlerin dünyanın dört bir yanındaki üniversitelerde, yakından aşına olduğumuz şeylerle doğrudan çatışan insan davranışı kuramlarını öğretmeye nasıl devam ettikleri bir bilmecedir. Bizler insanız ve kişisel deneyimlerimiz, insanların ekonomi kuramlarındaki *homo economicus*'tan çok daha farklı davrandığını açıkça göstermektedir. Bu bilmecenin çözümü de Kuran'da (Haşr 59:19) verilmiştir:

Allah'ı unutan, bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini (ruhlarını) unutturduğu kimseler gibi olmayın: işte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir.

İnkâr edenler kendi ruhlarını unutmuşlardır. Kendi iç benliğini inceleyen herkes tarafından kolayca çürütülebilecek saçma sapan insan davranışı kuramları ortaya atmalarının nedeni budur. Örneğin sınıflarımda sık sık öğrencilerimden, diğer insanlardan kendileri için hiçbir şey beklemeyerek ve bunun yerine sadece Allah sevgisi uğruna Allah'ın yarattıklarına hizmet etmeye çalışarak ekonomistlerin insan davranışıyla ilgili varsayımlarıyla çelişmelerini isterim. Bu mesaj insanların kalbinde yankı bulur; çünkü Dinimiz insanın doğasında vardır. Bu yüksek ideallere ulaşip uygulayamasak da bunların ekonomistlerin insan üzerindeki varsayımlarına taban tabana zıt olan, insanlar için tercih edilebilir ve mümkün davranış biçimleri olduğunu anlıyoruz. Böylece sadece kendi benliğimizi inceleyerek ekonomi kuramının yanlışlığına basitçe ve doğrudan varabiliriz. Onları aydınlıktan karanlığa götüren şey, kalbin rehberliğini Batılı bir biçimde reddetmeleridir. Modern ekonomi tarafından yanlış yönlendirilmek yerine Kuran'ın rehberliğine kendimizi açarsak, karanlıktan aydınlığa yönlendiriliriz.

5.2. İyi ve Kötünün Savaş Alanı

---

⁶ Paul Krugman ve Paul Romer yazı içinde geçmesine rağmen çalışmaları kaynakçada yer almamaktadır.

İnsan ruhu iyi ile kötünün savaş alanıdır (Kuran, Beled 90:10):

Biz ona iki yolu (iyi ve kötü arasında özgürce seçim yapabilmesi için) göstermedik mi?

İnsanın iyi ve kötü arasında seçim yapma özgürlüğü İslami öğretilerin ana mesajıdır. Bu, matematiksel formüllerle yakalanamayacak karmaşık bir davranışa yol açar; ne de geçmiş kalıpların çıkarımına dayanan regresyon analizi ile tahmin edilebilir. Hayatı boyunca erdemli olmuş bir aziz bile bir anlık zafiyet yaşayabilirken, 100 cinayet işlemiş biri tövbekâr olabilir. Hayat bu seçimleri yapmakla ilgilidir ve herkesin ruhuna yerleştirilmiş iyi ve kötü üzerine temel bir rehberliği vardır (Kuran, Şems 91:7,8):

Nefse ve onu biçimlendirene. Sonra da ona kötülük (eğilimini) ve takvasını ilham edene (andolsun).

İnsan davranışını anlamak için doğru ve yanlış arasındaki farkı anlamak çok önemlidir, çünkü bu bilgi insan ruhuna yerleştirilmiştir. Yine de modern ekonomi bu farkı tamamen göz ardı eder, gayri İslami değerleri bünyesinde barındırırken değerden bağımsız ve nesnelmiş gibi davranır.

Hausman ve MacPherson (2006)⁷ modern ekonominin nesnel ve değerden bağımsız olduğunu iddia ettiğini, ancak aslında yaygın olarak kabul edilen toplumsal normlarla çatışan gizli değerler üzerine yapılandırıldığını göstermektedir. Geleneksel ekonomi ile Üçüncü Kuşak İslam Ekonomisi arasındaki en temel ve merkezi fark, hayatımızın amacının son derece farklı bir biçimde belirlenmesinde yatmaktadır. Geleneksel ekonomi, tüm rasyonel insanların tek bir amaç için yaşadığını kendinden emin bir biçimde iddia eder: Yaşam boyu tüketimden elde ettikleri faydayı maksimize etmek. Kuran (Naziat 79:37-40) bize bunun tersini öğretir:

Dünya hayatını seçenin, şüphesiz varacağı yer alev alev yanan ateştir!

-- *Fakat kim Rabbinin makamından korkmuş ve nefsini kötü isteklerden alıkoymuşsa, şüphesiz varacağı yer cennettir!*

Rablerinden korkan ve boş isteklerden kaçınanlar ile bunun tam tersini öğütleyen ekonomistler arasında açık bir karşıtlık vardır. Kuran aynı zamanda Allah'ın rehberliğini görmezden gelen, yanılsamadan ibaret bir başarı için birbirleriyle yarışan insanların davranışlarını da tarif eder (Kuran, Hadid 57:20).

Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve çocuk sahibi olma yarışından ibarettir ... Dünya hayatı, aldatici bir zevkten başka bir şey değildir. İnsan kalbi iyi ve kötü arasında bir savaş alanıdır ve bu savaşta ekonomi ve İslam yelpazenin zıt uçlarındadır. Modern Ekonominin aslında Nefs-i Emmare'nin ekonomisi olduğuna, İslam'ın ise bize bu en alt ruhsallık düzeninden

e0104

⁷ Hausman ve MacPherson (2006) kaynağı, yazı içinde geçmesine rağmen kaynakçada yer almamaktadır.

öteye, Nefs-i Levvame ve Nefs-i Mutmainne'ye doğru ilerlemeyi öğretir (Zaman 2019). İslam, aşağılık isteklerimizden uzak durmamız ve daha yüksek hedeflerin peşinden gitmemiz için bu dünya hayatını bir aldanışın zevki olarak görmemizi tavsiye eder. Bunun yerine ekonomi bize, rasyonel davranışın kökeni ne olursa olsun tüm isteklerimizi yerine getirmeye çalışmayı içerdiğini söyler. Örneğin Samuelson ve Nordhaus (1989, s. 26)⁸, ekonomistlerin “ister gerçek ister uydurma olsun, tüketici istek ve gereksinimlerini hesaba katması gerektiğini” belirtmektedir. Benzer biçimde, Stigler ve Becker (1977)⁹ “Zevkler insanın davranışının tartışılmaz aksiyomlarıdır” demektedir. Bu, gerçek gereksinimlerimiz ile boş isteklerimiz arasında ayrım yapan, birinin karşılanmasını özendirirken diğerine yönelik savurgan, aşırı ve müsrif tüketimi caydırıcı İslami bakış açısından açıkça kabul edilemez bir durumdur.

6. Radikal Metodolojik Farklılıklar

İslami yaklaşım ile standart geleneksel ekonomik metodoloji arasındaki metodolojik farklılıkların bazılarını halihazırda değinmiş bulunuyoruz. Ekonomideki standart Batı metodolojisi, mantıkçı pozitivistizmin oluşturduğu bilim yanlış anlaşılmasına dayanmaktadır ayrıntılı bir açıklama için bkz. Zaman (2013, Pozitivistizm). Şimdiki amaçlarımızı doğrultusunda kısaca ifade etmek gerekirse, ekonomik metodoloji yalnızca gözlemlenebilir olanların dikkate alınmasına dayanır ve gözlemlenemeyenleri göz ardı eder. Normlar ulaşmaya çabaladığımız idealler olduğundan, gözlem olarak ortaya çıkmazlar. Sonuç olarak ekonomistler, normatif ifadelerin bilimsel olmadığına ve ekonomi kuramının bir parçası olamayacağına inanmaktadırlar.

6.1. Normatif/Pozitif Ayrımını Reddetmek

Ahlak insan kalbine yerleşmiş olduğu için gözlemlenebilir değildir. Bu nedenle Mantıksal Pozitivistler bunu bilgi alanından dışlamışlardır. Sadece gerçekliğin pozitif betimlemelerinin bilgi olabileceğini, ne olması gerektiğini tanımlayan normatif ideallerin ise bilimsel bilginin dışında bırakıldığını savunmuşlardır. Ancak Hausman ve MacPherson'ın (2006) açıkça ortaya koyduğu üzere, ekonomi kuramı doğası gereği normatiftir. Pozitivist ilkelere bağlılık nedeniyle ekonomistler, ekonomi kuramlarının normatif sonuçlarını gizlemek ve ahlaki yargıları nesnel gerçeklermiş gibi sunmak zorunda kalmaktadır. Ayrıntılı bir örnek için, kıtlığı ekonominin nesnel ve temel bir ilkesi olarak sunan çerçevede üç farklı normatif yargının nasıl gizlendiğini açıklayan Zaman'a (2012, Scarcity) bakınız. Herhangi bir toplumsal bilimde, pozitivist metodoloji uyarınca sadece gözlemlenebilir olana bakmak yerine, hem insanların ideal olarak kullandıkları gözlemlenemeyen normatif ilkelere hem de gözlemlenebilir olan ve

---

⁸ Metin içinde atıfta bulunulan *Samuelson ve Nordhaus (1989)* çalışması orijinal makalenin kaynakçasına eklenmemiştir. Bu çalışma Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (1989). *Economics* (13th ed.). McGraw-Hill olabilir.

⁹ Stigler ve Becker (1977) kaynağı, yazı içinde geçmesine rağmen kaynakçada yer almamaktadır.

belirtilen ideal ve amaçlarla uyumlu olmayabilen gerçek davranışlara bakmalıyız. Normatif ve pozitifin eşzamanlı olarak dikkate alınması, beşeri bilimler için İslami bir metodolojinin merkezinde yer almalıdır. Gözlemlenebilir insan eylemi, onlara ulaşmasa bile gözlemlenemeyen ideallerin rehberliğinde gerçekleşir. Hem idealleri hem de gözlemlenen davranışın gerçekliğini hesaba katmadan insan davranışını anlayamayız. Her ikisini de dikkate alan İslami bir yaklaşım için bkz. Zaman (2014).

6.2. İyilik için Dönüştürücü Mücadele

Normatif/pozitif ayrımının fiziksel ve cansız nesneler için bir miktar önemi olabilir, ancak konu insan ve toplum incelemesi olduğunda tamamen başarısız olur. Hayat, davranışlarımızı (pozitif olanı) İslam'ın emrettiği ideallere (normatif olana) doğru dönüştürme çabasından ibarettir. Bilgiyi ortaya çıkaran bu değişim mücadelesidir.

Bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza erİştireceğiz.¹⁰

Bir dönüşüm yaratma, kalplerimizi kötü eğilimlerden arındırma, temizleme ve davranışlarda mükemmellik için çabalama yönündeki bu mücadele, Batı metodolojisinden radikal biçimde farklıdır. İslam, hem ruhumuzda hem de dış dünyada cereyan eden iyi ile kötü arasındaki savaşta tarafsız ve bağımsız gözlemciler olmamıza izin vermez. Bunun yerine ister kendi içimizde ister dışarıda olsun kötülük gördüğümüzde onu değiştirmek için mücadele etmeli, ya iyiliği desteklediğimizi dile getirmeli ya da en azından imanının en zayıf derecesi olan kalbimizde rahatsızlık hissedilmelidir. Etrafımızdaki dünyanın ekonomik koşullarını gözlemlediğimizde, Müslümanlar olarak adaletsizlik, baskı ve eşitsizliğin tarafsız ve bağımsız gözlemcileri olarak kalmamıza izin verilmez.

Ekonomi kuramı insan davranışını dışsal ve sabit kabul ederken, İslam'ın temel endişesi bu davranışı değiştirmektir. İlk Müslümanların davranışlarında meydana gelen dönüşüme Kuran şahitlik etmektedir. Kuran (Al-i İmran 3:103), bölünmüş ve sürekli savaş halinde olan klanları ve kabileleri sevgide birleşmeye yönelten dramatik değişiklikleri tarif eder:

Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani siz birbirinize düşmandınız da O, kalplerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz; siz bir ateş çukurunun tam kenarındaydınız da O sizi oradan kurtardı.

Bencil ve rekabetçi insanlara cömertliği ve işbirliğini öğreterek değişim yaratma düşüncesi, geleneksel ekonomi kuramının kapsamı içinde değildir, ancak konunun gerçek bir üçüncü kuşak ele alınış biçiminin merkezindedir. Böyle bir yaklaşımın temelleri Zaman'da (2014) açıklanmıştır.

e0104

7. Sonuçlar

¹⁰ Ç.N.: Metinde gönderme yapılan bu ifade Kur'an-ı Kerim, Ankebût 29:69. ayetidir

Geleneksel ekonomik metodolojinin ekonomik işleri yöneten yasaların tarafsız, bağımsız ve nesnel bir açıklaması olması beklenir. Buna karşılık İslam, hem iyiyi hem de kötüyü tanımlayarak iyiliği emredip kötülükten sakınmamızı isteyerek son derece müdahaleci bir yaklaşım benimser. İslam, manevi hedeflere maddi yollarla ulaşma çabasıdır. İnsanlar ve cinler sadece ibadet için yaratıldıklarından, tüm eylemler bu hedefe yönlendirilmelidir (Kuran Enam 6:162):

De ki: "Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir"

Maddi dünya ile ilişkimizde temel soru şudur: servet edinmemizi ve harcamamızı nasıl ibadete dönüştürebiliriz? Bu, helal yollar kullanarak kazanmak ve helal amaçlar için harcamakla yapılır. Ailesini geçindirmek için kazanan kişi, İslami sorumluluğunu yerine getirmekte ve dolayısıyla bir ibadet gerçekleştirmektedir. Ekonomi kuramı, tüketimden elde edilen doyumun tüm insanlar için yaşamın amacı olduğunu öğretirken, İslam bize tüketim eylemlerini ibadete dönüştürmeyi öğretir. Bu, Karun'un yaptığı gibi onu kazandığımızı ve hak ettiğimizi hissetmek yerine, maddi servet verildiği için Allah'a minnettarlık hissederek yapılabilir.

Modern ekonomi kuramı tam olarak Karun'un kuramıdır ve ekonomik işlerimizin düzenlenmesi için İslami ilkelere taban tabana zıttır. İnsan yaşamının yegane amacı olarak edinmeye ve tüketime odaklanır. Eşitsizliği haklı çıkarır ve servetin üretken olanlara, yani emeğin marjinal ürününe tahakkuk ettiğini savunur. Birinci kuşak İslam Ekonomistleri radikal farklılıkları fark etmiş, ancak ikinci kuşak bir uzlaşma bulmaya çalışmıştır. Bu girişim başarısız olmuştur. Üçüncü Kuşak için Kuran ve Sünnet'e dayalı, tamamen İslami temeller üzerine yeni bir disiplin yapılandırma zamanı gelmiştir. Allah Teala bize asıl yarışın dünya malları için değil, iyi işler için olduğunu bildirir: (Kuran Mülk 67:2)

Allah Teala *"hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve yaşamı yaratmıştır"*.

Ekonomi kuramının öngördüğü üzere servet edinmeyi ve maddi tüketimi hayatın amacı haline getirmek yerine, maddi dünyayla ilişkimiz manevi ilerlemenin bir aracıdır. Buna, Allah'ın sevgisi uğruna yoksulları doyurduğumuzda ve yoksulların doyurulmasını özendirdiğimizde ulaşılır. Savurgan ve israfçı lükslerin peşinden gitme bırakılmalı, kendimiz için sade ve mütevazı yaşam biçimleri seçilmelidir. Allah'ın emirlerini kişisel ve kolektif yaşamlarımızda izleyerek ve uygulayarak, bugün tüm insanlığın umutsuzca gereksinim duyduğu modeller oluşturabiliriz. Ümmetin karşı karşıya olduğu zorluk budur: Kitaplarımızda ve geçmiş deneyimlerimizde yer alan öğretileri nasıl yaşayan bir gerçekliğe dönüştürebiliriz?

Kaynakça¹¹

- Fromkin, David (1989). *A peace to end all peace*. New York: H. Holt.
- Hausman, D. M. ve McPherson, M. S. (2006). *Economic Analysis, Moral Philosophy, and Public Policy* (2. Baskı). Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press
- Karacuka, Mehmet ve Asad Zaman (2012) "The empirical evidence against neoclassical utility theory: a review of the literature." *International Journal of Pluralism and Economics Education* Cilt 3, Sayı 4: ss. 366-414.
- Rothman, Abdallah (2023) *Developing a model of Islamic psychology and psychotherapy: Islamic theology and contemporary understandings of psychology*. Routledge.
- Sen, Amartya K. (1977) "Rational fools: A critique of the behavioral foundations of economic theory." *Philosophy & public affairs*: ss. 317-344.
- Shaffer, Ron, Steve Deller ve Dave Marcouiller (2004) *Community economics: linking theory and practice*. Ed. No. 2. Blackwell Publishing.
- Zaman, Asad, Scarcity: East and West (Mart 2010). *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, Cilt 6, Sayı 1, Ocak-Mart 2010. ss. 87-104, SSRN'de mevcuttur: <https://ssrn.com/abstract=3061271>
- Zaman, Asad, "The Crisis in Islamic Economics" (Ocak 2012). *Journal of King Abdul Aziz University: Islamic Economics*, Cilt 25 Sayı 1, ss. 147-169, SSRN'de mevcuttur: <https://ssrn.com/abstract=2725421>; ayrıca güncellemeler için bkz. bit.ly/IE2023L1
- Zaman, Asad (Eylül 2012). The Normative Foundations of Scarcity. *Real-World Economics Review*, sayı, (61), ss. 22-39.
- Zaman, Asad (Aralık 2013) Logical Positivism and Islamic Economics. *International Journal of Economics, Management and Accounting*, Cilt 21, Sayı 2, ss. 1-18. Uluslararası Malezya İslam Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır, SSRN'de mevcuttur: <https://ssrn.com/abstract=2195043>
- Zaman, Asad (Temmuz 2014) An Islamic Approach to Humanities. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, Cilt 27, Sayı 2, 2014, SSRN'de mevcuttur: <https://ssrn.com/abstract=3066267>
- Zaman, Asad, "İslam versus Economics" (2015), Bölüm 2, İçinde: *Handbook on Islam and Economic Life*, Ed: Kabir Hassan ve Mervyn Lewis, Edward Elgar Press. Şu adreste mevcuttur: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2301456>
- Asad Zaman (2017) "Reviving the Promise of Islamic Economics" *International Journal of Economics, Management and Accounting*, [S.l.], Cilt 25, Sayı 2, ss. 205-225, Ağus. 2017. Bu makale ayrıca Ali Can Yenice & Abdullah Talha Genç, Sakarya Üniversitesi tarafından Türkçeye çevrilmiştir: "İslam Ekonomisi Umudunun Yeniden Doğuşu" INTERNATIONAL

0104

---

¹¹ Özgün kaynakçada yer alan dizilimler APA standartlarına tam olarak uyarlanamamış olup; yalnızca koyu (bold) dizgili bazı çalışmalar italik biçime dönüştürülmüştür.

JOURNAL OF ISLAMIC ECONOMICS AND FINANCE STUDIES Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi Kasım 2017, Cilt:3, Sayı: 3

Zaman, Asad, Islam's Gift: An Economy of Spiritual Development (Ocak 2019). American Journal of Economics and Sociology, cilt 78 sayı 2: ss. 443-491., SSRN'de mevcuttur: <https://ssrn.com/abstract=3321866>

Asad Zaman (2020) "The Methodology of Third Generation Islamic Economics", Bölüm 2, İçinde: *Methodology of Islamic Economics: Problems and Solutions*, Ed. Necmettin Kızılkaya, Routledge. Ayrıca Türkçeye çevrilmiştir.